

РЕЦЕНЗІЇ

НА БЕРЕГАХ КНИЖКИ ЄВГЕНА НАХЛІКА: КОРОТКІ РЕФЛЕКСІЇ

Нахлік Є. Віражі Франкового духу: Світогляд. Ідеологія. Література / Національна академія наук України, Інститут Івана Франка. Київ: Наукова думка, 2019. 638 (1) с.: 16 с. іл.

Свої короткі зауваги про монографію Євгена Нахліка «Віражі Франкового духу: Світогляд. Ідеологія. Література» дозволю собі почати трохи здаля, а саме зі слів Ігоря Качуровського про «слона в кишені», себто про неможливість для дослідника охопити «неосяжного» і «всепроникновенного» Івана Франка, проаналізувати його в рамках однієї студії. «Це таке саме завдання, як піти до зоопарку, взяти слона й принести його додому в кишені», — пояснював колись критик свою аналітичну редукцію великого корпусу Франкових художніх творів лише до розгляду поем і віршованих легенд (стаття «Франко як містик»). До слова, І. Качуровському не вдалося в цій розвідці «увібгати» вповні у свою «кишеню» навіть ту частину поетового доробку, розгляд якої він задекларував. І це цілком природно з огляду на багатство Франкових легенд і поем, на обсяг розвідки, а також на складність проблеми.

На відміну від І. Качуровського, Є. Нахлік пропонує читачеві меганаратив під назвою «Віражі Франкового духу: Світогляд. Ідеологія. Література», який містить сім розділів: «Етапи Франкової еволюції», «Світоглядні контрверзи», «Іван Франко і радикальна партія», «Суспільний поступ, лад і державність у Франковому осмисленні», «Ідеологічні, естетичні та компаративістичні грані Франкової поезії», «Людинолюбство і суспільство: артикуляція проблеми у Франковій творчості», «Франкознавча біографістика», а також дуже важливі в концептуальному сенсі «Підсумкові уваги. Духова еволюція Франка».

Чи вдалося авторові в цьому меганаративі «увібгати у свою кишеню» того «слона» і принести його «додому», себто до вельми широкого, інтердисциплінарно зорієнтованого кола науковців, яких він мислить «споживачами» свого наукового тексту — франкознавців (філологів, істориків, філософів, політологів, соціологів, правознавців, психологів) і «всіх, хто зацікавлений у глибшому пізнанні Франкового феномена та його доби»? І не просто «увібгати» (це, очевидно, було б надто мало), а по змозі вичерпно й передусім

науково аргументовано розгорнути свої магістральні сюжети, утілити в життя вельми амбітні замисли, як-от: розглянути («по-новому», постулює автор, і, забігаючи трохи вперед, додаю: небезпідставно) проблему світоглядної, ідеологічної, естетичної та літературної еволюції І. Франка; обґрунтувати її поділ на чотири етапи; збагнути ставлення мислителя до релігії; висвітлити його роль у заснуванні й діяльності радикальної та національно-демократичної партій; з'ясувати взаємини з Михайлом Драгомановим, Михайлом Павликом, Володимиром Барвінським, Кирилом Трильовським, митрополитом Андреем Шептицьким та іншими чільними українськими тогочасними діячами; а також торкнутися проблеми книжності як однієї з домінант естетичної свідомості письменника, компаративістичних вимірів Франкового художнього тексту; розкрити «секрети» творення символічної автобіографії митця; насамкінець — доповнити франкознавчу біографістику новими джерельними матеріалами.

Проблеми, як бачимо, вельми непрості, фундаментальні для цієї галузі україністики (принаймні більшість із них). Кажучи про те, чому непросто якісно реалізувати такі амбітні наукові завдання, як перелічені вище (утім, і неперелічені, що все ж потрапили в широко закроєну, «довгу» в часі й просторі студію Є. Нахліка), *volens nolens* ризикую збитися на топоси, добре знані всім причетним фахівцям. Ідеться про огром Франкових текстів і контекстів, його універсалізм, динамічність, еволюційність, контраверсійність (відомі непоодинокі випадки, коли письменник висловлював суперечливі думки не лише в одночасі, а й у рамках одного тексту). Дослідники І. Франка мають також бути внутрішньо готовими до того, що він певною мірою невлівима для них постать, до «невідомого в людині і в природі» (І. Франко), до того, що іноді краще поставити знак питання або три крапки, аніж стверджувати щось категорично. Додаймо до цього й немалу кількість праць попередників, які також сушили свої голови і «ламали» пера над не одним із тих сюжетів, що потрапили у фокус дослідницького об'єктива Є. Нахліка. І їхні праці можуть або стимулювати дослідницьку думку, або якщо й не завести на манівці, то облутати предмет дослідження такою кількістю стереотипів, що на очищення від них піде надто багато зусиль. Щодо оманливого накладання кліше різноманітного гатунку, до того ж із боку представників різних генерацій, ідеологічних і естетичних уподобань, І. Франко — просто «взірцева» постать.

Сам І. Франко говорив про два типи науковців: тип «мікрологів-спеціалістів» і тип «воздухоплавців». Чи Є. Нахлік належить до котрогось із тих типів, якщо судити на підставі монографії «Віражі Франкового духу: Світогляд. Ідеологія. Література»? Інші розвідки автора (а його наукова продуктивність достоту подиву гідна!) не буду тут згадувати. Однак досвід праці над деякими з них, зокрема над досягненням складних світів Пантелеймона Куліша («Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель», у 2 т., 2007), а також над поезією Тараса Шевченка (книжки «Доля — Los — Судьба: Шевченко і польські та російські романтики», 2003; «І мертвим, і живим, і ненародженим», і самому собі: Шевченкове ословлення минулого, сучасного й майбутнього та власної екзистенції», 2014), вельми послужився науковцеві в його студіях І. Франка. Але повернімося до Франкової «типології» вчених. «Воздухоплавець» — це жодним чином не про Є. Нахліка. І це аксіома для всіх, хто обізнаний із його ґрунтовними працями (усіма без винятку). «Мікролог-спеціаліст»? Залежно від того, який сенс укладати в це означення. Якщо під ним розуміти пильне «вглядання» ученого в тексти різної складності й неоднакового походження (твори І. Франка, узяті в усій сукупності: літературна, наукова, публіцистична, епістолярна спадщина, автобіографічні матеріали найрізноманітнішого характеру, мемуари, тогочасна періодика, документи офіційні та особисті), які прямо чи опосередковано пов'язані з тематикою

дослідження, його увагу до найрізноманітніших деталей, наприклад урахування тих чи тих Франкових висловлювань, місця, часу й контексту мовленого / писаного, жанру тексту, адресата, суб'єктивного чинника, природної націленості І. Франка на полеміку, то, либонь, певною мірою і так можна сказати. Але без скрупульозного вивчення і з'ясування фактологічних питань, а відтак без ретельного порівняння та зіставлення інформації з різних джерел, перевірки її та прояснення одних відомостей іншими немислимо вийти на вищий рівень — осмислення феномену І. Франка системно, у цілісності й еволюції. Тут маємо цілковите, беззастережне право говорити про інший тип — ученого-аналітика. Саме такий підхід автора чи не найбільше простежується в магістральних сюжетах монографії, що висвітлюють еволюцію письменника, мислителя, особистості. Є. Нахлік пропонує таку концептуальну схему цієї еволюції: перший етап (1871 р. — середина 1876 р.), другий (осінь 1876 р. — 1895 р.), третій (1896—1907 рр.), четвертий (1908 р. — 28 травня 1916 р.), обираючи критерієм цього поділу внутрішні, духові зміни І. Франка (світоглядні, ідеологічні, психологічні, художні) і слушно стверджуючи, що на кожному із цих етапів він був інакшим і що в цій духовій еволюції оприявнилося «чотири різних Франка» (при збереженні низки констант, приміром української самоідентифікації та україноцентричної самосвідомості письменника).

Такий дослідницький підхід виявився доволі конструктивним і новаторським, він, зокрема, «примиряє» «різних Франків» (романтика, реаліста, натураліста і модерніста — у літературі; українофіла, русофіла, радикала, соціаліста, драгоманівця, націоналіста, державника, поміркованого демократа, консерватора — в ідеологічній і політичній площинах; атеїста, матеріаліста і релігійну людину — у світоглядній сфері), а також часто «різного» І. Франка в художніх текстах, у наукових і публіцистичних працях, у практичній діяльності. Цей підхід дає змогу уникнути однозначних дефініцій, слухних для того чи того періоду його життєдіяльності, для тих чи тих художніх, наукових, публіцистичних, реферативних та епістолярних структур, але неабсолютизованих і несправедливо екстрапольованих на «всього» І. Франка.

Рецензоване дослідження вигідно вирізняється серед значного корпусу франкознавчих праць своєю інтердисциплінарністю, зазначеним уже документалізмом, залученням до аналізу чималої кількості не проартикульованих досі джерел, новизною і пошуковим характером (цікаві відомості щодо особистої і творчої біографії письменника містяться не лише в розділі «Франкознавча біографістика», на них натрапляємо в багатьох сюжетах цієї книжки), окресленням нових обріїв студій, зосібна й на терені інтертекстуальності, перегуків творів класика з українським і світовим письменством. До слова, у розділі «Ідеологічні, естетичні та компаративістичні грані Франкової поезії», заглибившись у герменевтику тексту, автор виявив, з одного боку, дуже цікаві вісі перетину між деякими мотивами поезії І. Франка і Броніслава Залеського, Адама Міцкевича, Лесі Українки, Тараса Шевченка, Василя Симоненка, з другого, — перебування цих митців в одному гравітаційному полі ідей.

Тож чи вдалося Є. Нахліку «увібгати» того «слона» (І. Франка) у свою дослідницьку «кишеню» і принести «додому», до колег-франкознавців і до всіх зацікавлених? Усього, звісно, ні. Однак це, кажучи словами самого І. Франка, «поза межами можливого». Але задекларовані амбітні завдання автор реалізував уповні й вельми успішно.

Чи означає це, що в монографії Є. Нахліка цілком нема дискусійних моментів, чи з усіма його міркуваннями та оцінками я беззастережно погоджуюсь? Либонь, ні. Гадаю, єдиний погляд на І. Франка різних дослідників, зі своїм досвідом рецепції, своєю стилістикою, — також «поза межами можливого». Приміром, я не бачу ознак

символічної автобіографії письменника в його «Захарі Беркуті» чи в «Украденому щасті» (хоча, зізнаюся, запропонований інтерпретаційний підхід до цих канонічних текстів дуже неординарний), натомість бачу, на відміну від автора монографії, вияви релігійності й містицизму І. Франка і в третьому етапі його творчості. Однак не буду тут категоричною. Питання персональної релігійності митця вельми непросте для осмислення, а з огляду на складність та еволюційність поглядів І. Франка і поготів. Так само дискусійне й «виведення» з художніх текстів релігійних поглядів автора. І ще: мені трохи бракує в тексті Є. Нахліка, попри вельми високий підмурівок його студії, імен деяких дослідників, чії ідеї, гадаю, могли б також бути продуктивними для розгортання окремих авторських наукових ліній. Утім, полишимо за Є. Нахліком право формувати самому свій дослідницький «іконостас», включати у свою студію ті чи ті тексти, як і право на власні інтерпретаційні моделі.

Натомість я хочу наприкінці коротких рефлексій на берегах цієї розлогої книжки зазначити: українське літературознавство збагатилося фундаментальним, суспільно та науково вартісним дослідженням, яке відкриває чимало нових граней у франкознавстві і стане не лише «попереднім» текстом для колег по цеху (власне, уже стало, про що промовисто свідчить бодай монографія, що ось-ось вийде із друку, молодого дослідника Ігоря Медведя під назвою «Пророк чи еретик? Релігійний світогляд Івана Франка та його взаємини з греко-католицьким духовенством», щедро вимережана покликами на меганаратив Є. Нахліка), а й бажаною та очікуваною лектурою для зацікавлених читачів. З огляду на місце й роль І. Франка в новочасній інтелектуальній історії, і не лише українській, таких читачів, сподіваюся, буде немало.

Ярослава МЕЛЬНИК

м. Львів

Отримано 13 січня 2021 р.